

- Lévi-Strauss, C.
1955 *Tristes tropiques*, Paris: Plon.
- Messerschmidt, D.A.
1991 *Rapid appraisal for community forestry: The RA process and rapid diagnostic tools*, Institute of Forestry Project, Technical Paper no. TP 91/2, Pokhara (Nepal): Institute of Forestry.
- Mondain Monval, J.F.
1990 'Diagnostic rapide et intervention: Note méthodologique', document de travail, Parijs: IRAM.
- Ontwikkelingssamenwerking
1990 *Een wereld van verschil*, Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking, Den Haag: Staatsuitgeverij.
1992 *Nota onderzoek en ontwikkelingssamenwerking*, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Afdeling Voorlichting, Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Pool, R.
1991 'Postmodern ethnography?', *Critique of Anthropology*, 11, 4: 309-333.
- Quarles van Ufford, P., & M. Schoffeleers, red.
1988 *Religion and development: Towards an integrated approach*, Amsterdam: Free University Press.
- Richards, P.
1985 *Indigenous agricultural revolution*, Londen: Hutchinson.
- Slikkerveer, L.J.
1990 *Plural medical systems in the Horn of Africa*, Londen: Kegan Paul International ten behoeve van het Afrika-Studiecentrum.

Hoofdstuk 5

NEDERLANDS AFRIKA-ONDERZOEK TOT HET JAAR 2000

hulpbronnen, personeel, organisatie, onderzoeksthema's¹

Wim van Binsbergen

1. Inleiding

Koffiedik kijken is een goed vaderlandse waarzegmethode van vrij recente datum — uiteraard niet ouder dan de massa-consumptie van koffie in onze samenleving, maar dan toch weer afgeleid van veel oudere divinatiemethoden gebaseerd op de patronen die een suspensie van reeds vele eeuwen voorhanden stoffen (meel, olie, gesmolten lood) in vloeistof aanneemt — de zogenaamde libanomantiek. Sommige Afrikanisten hebben uit hoofde van hun onderzoek toegang tot Afrikaanse divinatievormen die op een minstens even lange geschiedenis

¹ Een eerdere versie van dit hoofdstuk verscheen onder de titel 'Nederlands Afrika-onderzoek tot het jaar 2000: Thema's voor de toekomst' in het *IMWOO-Bulletin*, 19, 2, 1991: 3-9.

kunnen bogen en die bovendien ter plaatse vaak een centraler plaats innemen dan het Nederlandse equivalent. Niettemin blijft het zelfs voor een Afrikanist moeilijk om de toekomst van het eigen vakgebied met zelfvertrouwen en overtuigingskracht te schetsen. Het feit dat ik mij enige jaren geleden, ter gelegenheid van het vijftienvigjarig bestaan van het Edinburghse Centre of African Studies, heb laten verleiden tot een dergelijke exercitie (van Binsbergen 1988), is misschien een reden geweest dat men mij thans opnieuw met deze taak heeft belast.

Wat wij van Afrikaanse orakels onder meer kunnen leren is dat spreken over de toekomst grotendeels een spreken over het verleden en over het heden is. Ik zal mijn betoog dan ook vooral ontwikkelen aan de hand van een inventarisatie van de huidige situatie van de Nederlandse Afrikanistiek, en mij daarnaast laten inspireren door de lijnen die ik tien jaar geleden in een overzichtsartikel over de Nederlandse Afrikanistiek meende te kunnen uitzetten. Zo zal extrapolatie naar de volgende tien jaar tot niet al te wilde voorspellingen leiden.

En wellicht zal een tweede orakelprincipe optreden, dat van de *zich zelf waarmakende voorspelling*: het zal mij niet spijten indien de perspectieven die ik hier enigszins aarzelend ontvouw een zodanig ordenend en mobiliserend effect op het studieveld zouden hebben dat wat ik nu nog (als wenselijk) voorspel, over tien jaar wat dichter bij verwezenlijking zal zijn gekomen.

Uitgangspunt voor het betoog vormt de constatering dat thans, tien jaar na mijn vorige inventarisatie, een heel andere Nederlandse Afrikanistiek zijn aandacht richt op een heel ander Afrika. Het is wrang om te constateren dat in de afgelopen decade de verdere neergang van de samenlevingen van het continent, in economisch en medisch opzicht, naar voedingssituatie en naar politieke stabiliteit, gepaard is gegaan met een onmiskenbare bloei en consolidatie van de Nederlandse Afrikanistiek.

De opbouw van dit hoofdstuk is verder simpel: na een inventarisatie van de hulpbronnen thans, bespreek ik huidige onderzoeksthema's, waartegen ik vervolgens alternatieve thema's afzet, om te eindigen op de optimistische toon die, zoals elke orakelpriester weet, de beste garantie

is voor succes.¹

2. Hulpbronnen

2.1. personeel

Menskracht blijft de belangrijkste hulpbron in het wetenschappelijk onderzoek, en het is verheugend om vast te stellen dat thans, nauwelijks veertig jaar nadat vanuit Nederland de eerste onderzoekers (Albert Trouwborst, André Köbben) naar Afrika togen voor langdurig veldwerk, de personele sterkte van de Nederlandse Afrikanistiek kwantitatief en kwalitatief groter is dan ooit. Er zijn thans ruim 200 Nederlandse Afrikanisten. Van een redelijk actueel (maar onvolledig) bestand van 131 hunner over wie wij specifieke gegevens hebben (vgl. van Binsbergen 1992), blijkt 48% gepromoveerd, en 15% bezet een hoogleraarpost. Van de niet-gepromoveerden blijkt de helft (33 personen) aan een proefschrift te werken. Deze promotie-projecten vinden in toenemende mate plaats onder promotoren die zelf ook Afrika als specialisatiegebied hebben. Bloei blijkt ook uit het feit dat (afgezien van enige emeritus-hoogleraren) nauwelijks meer dan 10% geen betaalde werkkring heeft. De geografische distributie van werkkringen geeft een

¹ Voor dit hoofdstuk heb ik afgezien van specifieke literatuurverwijzingen betreffende afzonderlijk onderzoek: deze zouden onvermijdelijk zo selectief zijn dat onrecht gedaan zou worden aan de overgrote meerderheid van het werk dat Nederlandse Afrikanisten in de afgelopen jaren hebben geproduceerd. Overzichten van de Nederlandse Afrikanistiek tot het begin van de jaren 1980 zijn te vinden in: Agence etc. 1981, en in Kloos & Claessen 1981; vgl. van Binsbergen 1981. Vooralsnog ontbreekt een bibliografie van de Nederlandse Afrikanistiek na 1980; de Werkgemeenschap Afrika (WGA) en het Afrika-Studiecentrum (ASC) hebben voorstellen gedaan om dit hiaat op te vullen. Intussen is veel informatie over lopend onderzoek en publikaties sinds 1980 te vinden in de *Newsletter on African Studies in the Netherlands*, een periodieke uitgave van het ASC. Het wel en wee van de WGA tot 1989 is gedocumenteerd in Hesseling 1990.

opvallende concentratie te zien: van genoemd bestand werkt ca. 30% in Leiden, 13% in Amsterdam, 9% in Utrecht en 8% in Den Haag, terwijl de andere universiteitssteden ieder minder dan 5% van het landelijke aantal Afrikanisten in huis hebben. Deze concentratie bevordert beslist de efficiënte produktie in Leiden, maar schaadt het onderwijs en de wetenschapsproduktie elders, en maakt Leiden misschien ook wat zelfgenoegzaam, wat moeilijk doordringbaar voor nieuwe wetenschappelijke impulsen van elders in den lande. Niettemin valt te vrezen dat deze concentratie zich de komende decade verder zal voortzetten.

Verheugend voor een vakgebied dat vanouds zoveel te danken heeft gehad aan de inbreng van vrouwelijke onderzoekers, is dat 30% van de Nederlandse Afrikanisten vrouwen zijn — stellig een van de meer vrouwvriendelijke wetenschapsgebieden in Nederland. Bij nadere beschouwing blijkt dit cijfer minder rooskleurig: de vrouwen bevinden zich vooral onder de niet-gepromoveerden, en slechts één vrouwelijke Afrikanist in het bestand is hoogleraar.¹ Positief is dan echter weer dat de vrouwen onmiskenbaar aan een *inhaalmanoeuvre* bezig zijn: in verhouding zijn significant meer vrouwen met een proefschrift bezig dan mannen, zodat vóór het eind van de huidige decade verwacht kan worden dat ook naar wetenschappelijke status de vrouwelijke Afrikanisten een met hun mannelijke collega's meer vergelijkbare positie zullen hebben verworven. Dit is niet alleen verheugend vanuit een emancipatorisch gezichtspunt (waarvan het referentiekader eerder in de Noord-atlantische samenleving ligt dan op het Afrikaanse continent); het betekent ook dat het wetenschappelijke beeld dat de Nederlandse Afrikanistiek produceert meer evenwichtig en vanzelfsprekend de vrouwelijke meer-dan-helft van de Afrikaanse bevolking recht zal kunnen doen. Ik kom hierop terug.

Bij een bespreking van de personele factor moeten wij even stilstaan bij de inbreng van Afrikaanse collega's. Eén van de eerste bijeenkomsten die de piepjonge Werkgemeenschap Afrika (WGA) organiseerde, in 1981, hield zich bezig met de status van de buitenlandse,

¹ In werkelijkheid zijn er inmiddels meer.

Noordatlantische onderzoeker in Afrika. Het thema was ingegeven door de vrees dat in Afrika de deuren zich voor ons onderzoekers aan het sluiten waren. De Afrikaanse gastsprekers maakten toen al duidelijk dat de situatie genuanceerder lag: dat het er niet om te doen was om Noordatlantische Afrikanisten de toegang tot het veld te ontzeggen, maar dat in het kader van een intellectuele dekolonisatie — complement van de staatsrechtelijke dekolonisatie van enige decennia eerder — de ongelijkheden tussen Noordatlantische en Afrikaanse collega's in faciliteiten, hulpbronnen, initiatieven, formuleren van prioriteiten, onderzoeksmogelijkheden, secundaire arbeidsvoorwaarden, moesten worden teruggebracht, in het besef dat de toekomst van de Afrikanistiek in toenemende mate ligt in intercontinentale samenwerking op zowel institutioneel als individueel niveau. Dat in de jaren '80 het Nederlandse Afrika-onderzoek verre van te stagneren juist een grote bloeiperiode heeft doorgemaakt, komt mede doordat ernst is gemaakt met het implementeren van deze gedachte. De meeste Nederlandse instellingen waar Afrika-onderzoek wordt verricht zijn samenwerkingsverbanden aangegaan met Afrikaanse zusterinstellingen. Naast het verzekeren van toegang tot het onderzoeksveld heeft dit ook mogelijk gemaakt dat onderzoeksdoelstellingen en -prioriteiten met een Afrikaanse inbreng werden geformuleerd of herformuleerd, en dat thans in toenemende mate van Afrikaanse participatie sprake is, niet alleen in het verre veld maar ook in de gebouwen, publikaties, promotieprojecten, *seminars* en conferenties in Nederland. Dit is een verheugende ontwikkeling die zich — mede door de positieve aandrang die in dit opzicht wordt uitgeoefend vanuit het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS) en de Netherlands Universities' Foundation for International Cooperation (NUFFIC) — in de komende decade alleen maar kan consolideren. In dit verband moeten wij ons wel hoeden voor enghartig opportunisme. Onze relaties met Afrikaanse collega's dienen onze eigen onderzoeksbelangen, maar wij behoren hen ook te steunen in hun strijd — onder economisch, logistiek en politiek moeilijke omstandigheden — voor wetenschappelijke autonomie, zowel in eigen land als in Noord-Zuid-perspectief. Door het bevorderen van fundamenteel onderzoek van

hoge kwaliteit (door hen te ondernemen, eventueel in samenwerking met onder meer Nederlandse collega's en instituten) moeten wij trachten hun vlucht in kortstondige en wetenschappelijk povere *consultancies* tot staan te brengen. In laatste instantie moet de bloei van de Afrikanistiek in een Noordatlantisch deel van de wereld vruchtbaar zijn voor een wetenschappelijke generatie die elders zal opgroeien: een consolidatie van de Afrika-wetenschap op het Afrikaanse continent zelf. Bevorderen van de onderzoekscapaciteit van Afrikaanse collega's is de beste garantie daartoe.

2.2. fondsen

Een belangrijke factor in de groei van de Nederlandse Afrikanistiek in de jaren '80 is geweest de Stichting voor het Wetenschappelijk Onderzoek in de Tropen (WOTRO, een tak van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek — NWO), die in de loop der jaren voor tientallen promovendi en een geringer aantal gepromoveerde onderzoekers langdurig onderzoeksverblijf in Afrika heeft mogelijk gemaakt. WOTRO is daarmee de belangrijkste afzonderlijke geldgever geweest van Afrikanistisch onderzoek, en heeft (vanuit kwalitatief oogpunt minstens even belangrijk) mede via de werkgemeenschappen (in dit geval met name de WGA) de kaders gecreëerd waarbinnen onderzoeksvoorstellen konden worden verbeterd en geprioriteerd, en onderzoek kon leiden tot degelijke verslaggeving. WOTRO heeft aldus een voortreffelijke rol gespeeld in de doorstroming van jonge afgestudeerden naar de rangen van gepromoveerde, gerenommeerde beoefenaars van het vak. Bij de huidige bezinning op de plaats van WOTRO in het Nederlandse wetenschapsbestel mag dit primaire gegeven niet onder de stapel organisatorische, financiële en ideologische overwegingen ondersneeuwen. Er is overigens niet zo heel veel reden om te vrezen dat een door en door gezond wetenschapsgebied als de Afrikanistiek financieel al te zeer op de tocht zal komen te staan in de komende decade; de bezuinigingen die andere takken van wetenschap

hebben getroffen hebben de Afrikanistiek tot nu toe tamelijk ontzien, en niet slechts wat WOTRO betreft.

Van de andere kant is WOTRO uiteraard maar één van de vele Nederlandse instellingen die mede de Afrikanistiek bevorderen, en het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat in feite een groot deel van het lopende Afrika-onderzoek plaatsvindt aan onderzoeksinstituten zoals het sinds kort bij de Rijksuniversiteit Leiden ondergebrachte Afrika-Studiecentrum (ASC), bij para-universitaire instituten zoals het Institute for Social Studies (ISS), het Centrum voor Onderzoek van Onderwijs in Ontwikkelingslanden (CESO) en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), en vooral bij universitaire vakgroepen in het kader van de Voorwaardelijke Financiering (VF). Niet meer dan één derde van de thans lopende promotieprojecten in de Afrikanistiek (voor zover in genoemd bestand opgenomen) is geheel door WOTRO gefinancierd, enkele genoten voorts een reisbeurs van enige duizenden guldens, terwijl meer dan de helft geen enkele WOTRO steun ontvangen heeft. Waarschijnlijk kunnen deze getalsverhoudingen geëxtrapoleerd worden naar het recente verleden, zodat wij kunnen stellen dat bij de uitbouw van de Nederlandse Afrikanistiek in de afgelopen decade universitaire en para-universitaire instituten een grote rol hebben gespeeld. Een van de opdrachten voor de komende decade zal dan ook zijn het veiligstellen van VF-fondsen en instituutbudgetten ten behoeve van Afrika-onderzoek. Welke bijdrage beleidsgericht contractonderzoek in dit verband kan spelen blijft onzeker.

2.3. wetenschappelijke organisatie

Met het bovenstaande zijn reeds de organisatievormen genoemd waarmee het Afrika-onderzoek in Nederland wordt gerealiseerd. De organisatorische complexiteit van het veld, de grote aantallen onderzoekers, en initiatieven die daarin ontwikkeld worden door ASC en WGA, verzekeren de wetenschappelijke uitwisseling middels bijeenkomsten en conferenties, waarbij een kader wordt geschapen voor verbetering en

prioritering van onderzoeksvoorstellen en aldus voor WOTRO-financiering van een belangrijk deel van het Nederlandse Afrika-onderzoek. Voor voortzetting van deze positieve invloed in de komende decade lijken de voorwaarden alleszins aanwezig.

2.4. publikatiemogelijkheden

Hoewel veel Afrikanistisch onderzoek zijn eerste en soms enige neerslag vindt in niet-gepubliceerde dissertaties en interne rapporten en reeksen, is de meest respectabele vorm van wetenschappelijke rapportage nog steeds die welke duurzaam is, internationaal verkrijgbaar, en niet in eigen beheer uitgegeven maar voor publikatie geschikt bevonden door onafhankelijke internationale deskundigen: dat wil zeggen internationale wetenschappelijk tijdschriften en boeken. Nederlandse Afrikanisten hebben blijkbaar ruimschoots toegang tot laatstgenoemde publikatiemogelijkheden, en de afgelopen decade geeft een grote produktie te zien die tot het jaar 2000 verder zal toenemen. Inmiddels echter lijkt de omvang en de rijpheid van de Nederlandse Afrikanistische gemeenschap groot genoeg om door middel van een eigen tijdschrift ook internationaal zichzelf te profileren. De grote meerderheid der Nederlandse onderzoekers (bijna 70%) steunt het streven naar een dergelijk tijdschrift, maar na de teleurstellende ervaringen met eerdere tijdschriften als *Kroniek van Afrika* en *African Perspectives* is het onverstandig de eisen van mankracht, logistiek, continuïteit van aanbod en afname, te onderschatten. Het is een beleidsvoornemen van de WGA om vóór het jaar 2000 een mogelijkheid tot periodieke uitwisseling in druk te creëren specifiek voor Nederlandse Afrikanisten, maar dit zal dan in eerste instantie de vorm krijgen van een jaarboek of van bij een reeds bestaande periodiek ondergebrachte themanummers.¹

¹ Een eerste stap daartoe is reeds gezet: bijdragen van een door de WGA (in samenwerking met de Belgische Afrikanistenvereniging en het ASC) in december 1991 georganiseerde *workshop* over etniciteit in Afrika verschenen inmiddels als

Laten wij na deze bespreking van de hulpbronnen voor Afrika-onderzoek in de nabije toekomst, ons nu richten op de inhoudelijke thema's voor zulk onderzoek.

3. Thema's van onderzoek

3.1. thema's in 1981

Uit mijn overzicht van tien jaar geleden sprak een aanzienlijke fragmentatie van het Nederlandse Afrika-onderzoek, waardoor het moeilijk was overkoepelende thema's te identificeren. Ik meende de volgende aandachtsclusters te kunnen onderscheiden:

- sociale demografie en fertiliteit
- sociaal-economische verhoudingen in plattelandsgebieden
- formele bureaucratische organisaties, overlopend in:
- Afrikaanse staten
- recht in Afrika
- de contextuele studie van Afrikaanse religie
- en, als restcategorie, algemene etnografische studies naar het voorbeeld van de klassieke antropologie van Afrika.

Tien jaar later blijkt het studieveld zich zozeer ontwikkeld te hebben dat het, zeker zonder de hulp van een overzichtsbibliografie, voor één persoon onmogelijk is om over al deze thema's gefundeerde uitspraken te doen. Ik heb bij voorbeeld nauwelijks zicht op de ontwikkeling van de demografie binnen de Nederlandse Afrikanistiek (hoewel juist deze tak

themanummer van *Afrika Focus* — mogelijk gemaakt door financiële tussenkomst van het ASC (van Binsbergen & Schilder 1993). Nog overtuigender voorbeeld is de publikatie van het symposium van de jaarvergadering 1992 in het onderhavige boekje, een zelfstandige eigen uitgave van de Werkgemeenschap Afrika. Vgl. ook Hesseling 1990.

in de persoon van Klaas de Jonge¹ de wereldpers heeft gehaald...), en kan slechts constateren dat de belangstelling voor de kwantitatieve studie van migratie en verstedelijking is afgenomen, terwijl de verbreiding van het HIV-virus (veroorzaker van AIDS) nieuwe impulsen geeft aan de studie van voortplantingsgedrag en de sociale verbanden waarbinnen dit geordend wordt.

3.2. zwaartepunten: boeren, staat en religie

Boeren, de Afrikaanse staat, en de studie van religie zijn effectieve groeipunten gebleken, en deze thema's beheersen veel van het huidige Afrika-onderzoek vanuit Nederland, zij het dat de merkwaardige blinde vlek ten aanzien van de Afrikaanse Islam, in 1981 geconstateerd, sindsdien niet systematisch ingevuld is, ondanks enige uitstekende afzonderlijke studies op dit gebied.

Er wordt verschillend gedacht over de mate waarin, met juist deze thema's, de Nederlandse Afrikanisten niet alleen wetenschappelijk, maar ook maatschappelijk relevant bezig zijn en aldus de impliciete belofte waarmaken op grond waarvan de Nederlandse samenleving bereid is gebleken om vele miljoenen per jaar te steken in dit vakgebied. In december 1990 organiseerde de WGA een symposium onder de titel 'De Nederlandse Afrikanistiek 1967-2000'. Eén van de sprekers, Dr Jan Sterkenburg, oordeelde wel zeer negatief: de Nederlandse Afrikanisten hadden ten aanzien van 'de huidige crisis in Afrika' de boot gemist, want van een intensieve, het gehele continent omvattende bestudering van de problematiek van *structural adjustment* was geen sprake, hoogstens van wat detailstudies in de marge. Ik deel noch zijn pessimisme noch zijn behoefte om in eigen doel te schieten. De thema's waarmee

¹ In 1985 gearresteerd voor hulp aan de Zuidafrikaanse bevrijdingsbeweging African National Congress (ANC) vluchtte de vooraanstaande demograaf en ex-ASC-medewerker Klaas de Jonge de Nederlandse ambassade te Pretoria in, waar hij lange tijd moest verblijven.

Afrika de laatste decades voortdurend wereldnieuws is geweest, kunnen worden samengevat als *politieke instabiliteit en falende voedselproductie en -distributie, tegen de achtergrond van een diepgaand proces van ideologische en symbolische herstructurering dat vooral etnische en religieuze uitingsvormen heeft*. Indien deze kenschetsing niet geheel overlapt met de thematiek van *structural adjustment* komt dat gedeeltelijk door de eenzijdige, economistische interpretatie van de Afrikaanse problematiek zoals in die term gereflecteerd. Het valt niet te ontkennen dat het de Nederlandse Afrikanisten, met hun concentratie op de genoemde thema's, ernst is geweest met het bestuderen van die aspecten van de Afrikaanse situatie waardoor de actualiteit het meest beheerst wordt.

Impliciet snijdt Sterkenburg wel een uiterst belangrijk punt aan dat één van de opdrachten voor de komende decade inhoudt: wil wetenschappelijke produktie maatschappelijk relevant zijn dan volstaat het niet de juiste onderzoeksthema's te kiezen, maar moeten de wetenschappelijke resultaten ook bruikbaar ingebracht worden in de niet-wetenschappelijke kaders van de samenleving. En dan moeten wij toegeven: *de zichtbare doorwerking van Afrikanistisch onderzoek in de Nederlandse samenleving is beslist te beperkt*. De Nederlander blijft tamelijk onkundig van de wetenschappelijke inzichten in etnische strijd in Zuid-Afrika en elders op het continent, in schuldenproblematiek van Afrikaanse nationale economieën etcetera — de televisiebeelden blijven stereotiepen-bevestigend. De receptie van zulk onderzoek in het beleid van ontwikkelingssamenwerking is eveneens gebrekkig. Het kan niet waar zijn dat dit manco geheel aan de potentiële ontvangers of aan de media te wijten is en helemaal niet aan de wetenschappelijke producenten. Wil de bloeiende Nederlandse Afrikanistiek de komende jaren verder uitbouwen en daartoe over de nodige voorzieningen beschikken dan is het zaak de wijdere samenleving en het ontwikkelingsbeleid aan zich te verplichten door een meer concrete, herkenbare en bruikbare opbrengst.

thema	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	land	
frequentie	(12)	(9)	(8)	(5)	(5)	(4)	(4)	(4)	(3)	(3)	(3)	(2)	(2)	(2)	(2)	(2)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	(1)	
1	+								+														Afrika
2																							Afrika
3	+					+																	Afrika
4		+																					Afrika
5	+																					+	Afrika
6				+	+																		West-Afrika
7	+					+																	Centraal-Afrika
8																							Boerkna Faso
9																							Botswana
10																							Gambia
11	+	+																					Guinee-Bissau
12																							Kameroen
13	+																						Kameroen
14																							Kameroen
15																							Kenya
16																							Malawi
17																							Malawi
18	+	+																					Mali
19	+	+																					Mali
20	+	+																					Mali
21	+																						Nigeria
22																							Senegal
23																							Senegal
24																							Senegal
25																							Tanzania
26	+																						Zaire
27																							Zambia
28																							Zambia
29																							Zambia, Zimbabwe
30																							Zimbabwe
31	+																						Zuid Afrika
32																							?

Tabel 1. Thema's en locaties in 32 lopende proefschriftprojecten in de Nederlandse Afrikanistiek

De getallen in de tweede regel (frequentie) geven aan hoe vaak een bepaald thema (a—u), zoals gespecificeerd in de eerste regel en de legenda, aan de orde is in de 32 projecten

3.3. de toekomst: lopende proefschriftprojecten

Bij het inschatten van de ontwikkelingen in de Nederlandse Afrikanistiek voor de volgende decade is het nuttig om stil te staan bij de thans lopende proefschriftprojecten; daaruit zal immers een belangrijk deel van de publikaties in de nabije toekomst te verwachten zijn. Een voorlopig en onvolledig overzicht wordt gegeven in Tabel 1. Vrijwel elk projekt richt zich op meer dan één thema, en de tabel toont deze componenten (genummerd a tot en met u) van links naar rechts in afnemende frequentie.

Wat opvalt, naast een vrij evenwichtige distributie van onderzoekslocaties over heel het Afrikaanse continent, is het doorwerken van thema's die ook al in de jaren '80 groeipunten waren van het vakgebied: met name staat en maatschappij, boeren, en religie. Duidelijk nieuwe groeipunten vormen de thema's vrouwen en milieu: componenten in respectievelijk 8 en 4 projecten. Tien jaar geleden was van Afrikanistische aandacht voor de toen toch ook al bestaande milieu-problematiek nog geen sprake, terwijl ik vrouwenstudies kon identificeren als één van de blinde vlekken in de Nederlandse Afrikanistiek. De opkomst, sindsdien, van deze thema's weerspiegelt uiteraard processen in de Nederlandse samenleving meer dan in Afrika. Gezien de oriëntatie van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking op deze thema's is te verwachten dat zij groeipunten zullen blijven in de komende decade.

Het overzicht van Tabel 1 is slechts een momentopname (medio 1991). De meest recente proefschriftprojecten of voorstellen daartoe zijn niet opgenomen. Bovendien houdt het overzicht geen rekening met het vele onderzoek dat door gepromoveerde onderzoekers wordt verricht. Niettemin mag worden aangenomen dat de algemene trends niet al te zeer vertekend in het licht worden gesteld. Dit brengt ons op het spoor van blinde vlekken, waarvan ik kort zal behandelen: stedelijke relatiepatronen; de beperkingen van de studie van de staat; materiële cultuur; en taal.

4. Blinde vlekken en eenzijdigheden

4.1. stedelijke relatiepatronen

De studie van stedelijke relatiepatronen vormt, juist ook in het licht van de voor ontwikkelingssamenwerking geformuleerde prioriteiten ten aanzien van (stedelijke) armoede, een eerste betrekkelijk blinde vlek (één proefschriftproject in het bestand). Het is jammer dat ik deze blinde vlek ook al tien jaar geleden moest constateren. Het gaat hier om veel meer dan het inspelen op extern geformuleerde onderzoeksprioriteiten. Niet alleen verstedelijkt Afrika steeds meer. Ook vormen de steden bij uitstek de kweekplaats waar — uit de confrontatie tussen een ruraal verankerde traditie enerzijds, en anderzijds de moderne staat en economie, en de door onderwijs, religie en massamedia aangereikte mondiale cultuur — nieuwe ideologische, organisatorische, verwantschappelijke en politieke vormen ontstaan, een naar de hedendaagse wereldwijde verhoudingen gericht Afrikaans leven met nieuwe vormen van gebruik van de stedelijke ruimte, (massa-)consumptie, levensstijl, sociale ongelijkheid, therapeutische systemen en religie. Kortom, steden vormen in Afrika de plekken waar zich bij uitstek het *globaliseringsproces* concentreert, en dan niet als blinde onderwerping aan de mythe van de 'Coca-Cola-cultuur', maar in de vorm van tal van nieuwe en creatieve syntheses en *bricolages*, waarin mensen zelf gaan improviseren met selecties van zowel het oude als het nieuwe. In voorgaande decennia werd de studie van geïsoleerde dorpsgemeenschappen getransformeerd in die van boeren in relatie tot de staat en de wereldeconomie, zozeer dat in de jaren '70 en vooral '80 de Afrikanistiek nagenoeg samenviel met de studie van Afrikaanse boeren; wij zullen thans haast moeten maken diepgaande aandacht te geven aan Afrikaanse stedelingen, over wie wij in verhouding veel minder, en veel minder diepgaande kennis hebben.

4.2. voorbij de staat

Zoals kwalitatieve en intensieve studie van stedelijke verhoudingen onze fascinatie met de Afrikaanse dorpeling/boer moet gaan aanvullen, zal de studie van de Afrikaanse staat moeten worden aangevuld met die van *niet-staatelijke vormen van sociale organisatie en machtsuitoefening*.

Vijftien of twintig jaar geleden was de gemiddelde Nederlandse Afrikanist een antropoloog die veel verstand had van de, overwegend in een verwantschappelijk idioom vervatte, micro-dynamiek van dorps-samenlevingen, maar die nog op zoek was naar het instrumentarium dat hem of haar in staat zou stellen om de doorwerking van de nationale staat en van internationale politieke en economische verhoudingen in het dorpsleven te vatten. Inmiddels is ons systematisch inzicht in de staat, en in zijn relatie met het lokaal niveau, zodanig gegroeid dat het één van de peilers van de Nederlandse (en internationale) Afrikanistiek is geworden; maar daarvoor wordt inmiddels een prijs van eenzijdigheid betaald. Onze aandacht voor de staat en het kapitalistisch wereldsysteem heeft in ons beeld van de Afrikaanse dorps-samenlevingen externe algemeenheden geïntroduceerd die dreigen ons bijziende te maken voor de specificiteit van de eigen, vooral verwantschappelijke logica van die samenlevingen; hier zouden wij nog zeer veel kunnen leren van de klassieke antropologie, maar welke hedendaagse onderzoeker kan zich nog permitteren in ernst, dus als hoofdmoot van zijn onderzoeksproject, een Afrikaans verwantschaps- en huwelijkssysteem te bestuderen en op zijn systematische implicaties te doorgronden? Welke pas-afgestudeerde heeft nog diepgaande kennis van honderd jaar verwantschapstheorie en kan die in het veld toepassen? Verwantschap is in Afrika weliswaar getransformeerd, maar het blijft een centraal principe vormen in sociale plaatsing van individuen, toegang tot hulpbronnen en statussen, recruiting van arbeid in grote delen van de rurale en stedelijke informele sector, crisis-ondersteuning, oudedagsvoorziening, etcetera. En evenals vroeger levert de interne logica van een specifiek verwantschapssysteem — ook in getransformeerde vorm — grenzen en mogelijkheden aan het gedrag en aan relaties, die niet begrepen kunnen worden wanneer een

verwantschapssysteem ongezien wordt gereduceerd tot onspecifieke economische of machtsvariabelen op macroschaal.

In dit opzicht is de beweging die ik in 1981 signaleerde, 'weg van de klassieke paradigma's', wat al te rigoureuus geweest. Primair etnografische studies zijn ten onrechte 'verouderd' geworden. De nadruk op de staat, hoe leerzaam en heilzaam ook, heeft nog een ander nadeel opgeleverd: een bijziendheid voor die vormen van machtsuitoefening in de hedendaagse Afrikaanse samenlevingen, die nauwelijks of niet met de staat samenhangen en die vanuit een expliciet op de staat gerichte optiek dan ook niet worden verhelderd. Afrikaanse religieuze bewegingen, binnen het Christendom en de Islam of als transformaties van meer autochthone religieuze vormen, hebben politieke implicaties niet zozeer omdat zij een reactie zijn op of zelfs een produkt van de moderne staat en/of het kapitalistisch wereldsysteem (ik heb daar wel eens anders over gedacht), maar vooral omdat zij, in hun eigen symbolen, ideologie en organisatievorm sociale macht genereren waarop vervolgens eventueel de staatselite kan reageren vanuit een machtsstreven dat veel te maken heeft met de gebrekkige symbolische en culturele legitimatie van haar eigen positie. Verwantschap genereert sociale macht in dezelfde zin maar langs heel andere principes. Volkshoofden op weer andere. En de kerk als generator van civiele sociale macht is maar één van de talrijke verschijningsvormen van vrijwillige associaties (beroepsverenigingen, sport- en recreatieverenigingen, en inderdaad ook politieke verenigingen) waaruit het moderne Afrikaanse leven wordt samengeknoot. Onder de noemer van 'sociale organisatie' (een inmiddels volstrekt verouderde antropologische term, lijkt het) kan zowel het oude en het nieuwe worden ingebracht in een themaveld dat aanzienlijke continuïteit heeft met de klassieke antropologie, en waarin de moderne staat eerder randvoorwaarde dan centraal gegeven is.

Laat mij één kardinale blinde vlek noemen in dit themaveld: *het gebrek aan verwondering, bij de gemiddelde Afrikanist, over het feit dat de formele, bureaucratistische organisatievorm in een bestek van honderd jaar Afrika volstrekt veroverd heeft*. Deze organisatievorm raakt thans het leven van de meeste Afrikanen diepgaand (onderwijs,

medische zorg, rechtspleging, kerken), en oefent zo'n onweerstaanbare aantrekkingskracht uit dat ook Afrikaanse initiatieven van zelfexpressie en historische continuïteit (etnische verenigingen, culturele organisaties, culten, beroepsverbanden van traditionele genezers) naar het bureaucratistische idioom grijpen. Komt dit alleen doordat die groeperingen in laatste instantie moeten functioneren onder de hegemonie van de eveneens bureaucratistisch georganiseerde staat? Maar binnen de staat en daarbuiten is het voornaamste kenmerk van het bureaucratistische model juist zijn enorme absorptievermogen voor niet-formele relaties — waarvan wij tot nog toe vooral die bestudeerd hebben die onder de gebrekkige noemer 'corruptie' zijn te vatten. Het hedendaagse Afrikaanse leven legt niet alleen in symbolisch maar ook in organisatorisch opzicht een verbluffende organisatorische creativiteit aan de dag, waarin het oude en het nieuwe, het formele en het inhoudelijke, met elkaar onderhandelen op een wijze die tegelijk on-Afrikaans en wereldwijd aandoet — dit is het 'Afrika-bestaat-niet' van Lolle Nauta (1985) — en wezenlijk Afrikaans blijft. Op dit punt is veel meer onderzoek nodig.

De ervaring van mijn eigen lopend onderzoek naar stedelijke cultuur in Botswana sinds 1988 is dat zulk onderzoek, dat overigens nauw aansluit bij dat naar massa-consumptie (zie onder), voor de Noord-atlantische Afrikanist uitermate onthutsend is, omdat het de schoonheid van het andere (de beroepsmatige troost van Afrikanisten) in eerste instantie verruilt voor de lelijkheid van het schijnbaar eigene; en dat laatste, het duidelijkst belichaamd in de universele formele bureaucratistische organisatievorm en de voorwerpen der massa-consumptie, moet wel een blinde vlek vormen, onzichtbaar — als de lucht die wij ons hele leven inademen.

4.3. materiële cultuur en massa-consumptie

Een andere blinde vlek die ik in 1981 signaleerde en die nog steeds bestaat, is de studie van materiële cultuur. Het is in dit opzicht veelbetekenend dat musea, vanouds de plaatsen waar voortbrengselen van

materiële cultuur worden beheerd en bestudeerd, als arbeidsplaatsen van de hedendaagse Nederlandse Afrikanisten maar een bescheiden plaats innemen: minder dan 5% vindt hier een werkring, en slechts twee promotieprojecten uit ons bestand zijn hier gelocaliseerd. Een deel van het probleem ligt in de antiquarische connotaties die museum-antropologie vooral voor niet-ingewijden heeft: wie (modern) Afrika wil begrijpen heeft toch wel iets beters te doen dan de brokstukken van een onderontwikkeld verleden te koesteren? Toch voeren, niet slechts via Veblens 'ostentatieve consumentengedrag', maar ook via Marx's 'warenfetisjisme', en langs de spoorwegen, havens en de *tax-free shops* van Afrikaanse en Noordatlantische luchthavens, de wegen vanuit het museum regelrecht het hart van hedendaags Afrika binnen. Onze nadruk op de gestagneerde agrarische *productie* en op de, mede daardoor, problematische voedselconsumptie in Afrika heeft ons te lang de ogen doen sluiten voor de penetratie van massa-consumptie (van kleding, voedingsartikelen, consumenten-electronica, transportmiddelen, cosmetica etcetera) als fundamenteel gegeven in het hedendaagse Afrikaanse leven. Dezelfde subtiele technieken van transactionele, verwantschappelijke, juridische en symbolische analyse waarmee de circulatie van regalia, koninklijke orkesten, bruidsprijzen en magische substanties zijn en worden bestudeerd in meer 'traditionele' entourages op het platteland, dienen te worden losgelaten op de circulatie van motorvoertuigen, de produkten van postorderbedrijven, bourgeois meubilair, gebotteld bier en consumenten-electronica.

Massa-consumptie is bezig de voornaamste symbolische expressie van Afrika te worden, zoals elke symbolische expressie geworteld in andere aspecten van de samenleving: de economie, een dynamisch systeem van sociale ongelijkheid dat zoekt naar materiële uitdrukkingsmiddelen van sociaal onderscheid, en persoonlijke carrière-doelen en daaraan gekoppelde gevoelens van relatieve deprivatie. Door hun karakter van waar en van statussymbool vormen de artikelen van massa-consumptie een belangrijke voorwaarde voor de grote vlucht die loonarbeid genomen heeft. De materiële cultuur van modern Afrika is niet meer primair die van de maskers en de voorouderbeelden, maar wel die

van gecommunitificeerde (tot handelswaar geworden) en gefolkloriseerde artistieke productie, en van vernieuwing en uitvinding van mede materiële symbolen van etnische identiteit. Een veelheid aan geïmporteerde voorwerpen en modellen van materiële vormgeving creëert de onmisbare basis voor de institutionele vormen waarin deelgebieden van het Afrikaanse leven zijn getransformeerd. Gebouwen als de school, de fabriek, het ziekenhuis, het mortuarium, de kerk, de bar. Verplaatsbare voorwerpen als het schoolschrift, de balpen, de kaartenbak, het rubberstempel, de stethoscoop, de injectienaald, de koelkast, de naaimachine, de cassetterecorder. Zij bieden tezamen een samenvattend, sterk mechanistisch en individualistisch model van hoe de moderne wereld eruit ziet, hoe de mens (via industrieel geproduceerde institutionele ruimtes) en in volgens nieuwe modellen geconstrueerde institutionele ruimtes) aan die wereld gekoppeld is, en hoe hij zelf binnen die ruimtes en naar analogie van die voorwerpen is of zou moeten zijn: een exemplaar van een bureaucratisch geïdentificeerde doelgroep dat door die nieuwe ruimtes spoelt; of die naast, die nieuwe voorwerpen, ook zelf een soort mechaniek is met modulair functionerende en vervangbare onderdelen. En dit alles in concurrentie met autochthone en oude cosmologische, sociale en lichamelijke voorstellingen en normen. De Noordatlantische Afrikanistiek kan zich eenvoudig niet meer veroorloven deze penetratie van het voor-ons-eigene in het Afrikaans-andere te verontachtzamen. Aangevuld met een sterker problematiseren van de rol van formele organisaties in hedendaags Afrika komen wij zo tot een invulling van wat ook nog steeds, als in 1981, een blinde vlek is in de Nederlandse Afrikanistiek: de studie van Afrikaanse elites, die zich in levensstijl bij uitstek profileren door de nieuwe voorwerpen, en wier macht zich laat gelden binnen de nieuwe institutionele gebouwen.

4.4. taal

In de eerste decennia van de wetenschappelijke studie van Afrika werd, internationaal, het vakgebied gedragen door een nauwe band met de

taalwetenschap — zozeer dat voor vele buitenstaanders en buitenlanders Afrikanistiek nog steeds in eerste instantie Afrikaanse taalkunde is. Als gevolg van voortschrijdende specialisatie, en van het eenzijdig afkalven van de alfa-idealen in de Nederlandse samenleving, vertoont de huidige situatie een bedroevend contrast: weinigen die, als Nederlandse Afrikanisten, historisch, economisch, sociaalwetenschappelijk etcetera onderzoek in Afrika verrichten, leren nog werkelijk een Afrikaanse taal; tenzij wij wereldtalen als Frans, Engels en Portugees — wier bruikbaarheid als *linguae francae* in Afrikaans veldwerk sterk overschat wordt — daarvoor laten doorgaan. Mijn indruk is dat Nederland, met zijn norm van relatief kort veldverblijf voor 'langdurig veldwerk' (zelden meer dan anderhalf jaar, vaak effectief minder dan een jaar), in dit opzicht ongunstig afsteekt bij andere landen waar de Afrikanistiek bloeit. Afrikaans-taalkundigen voelen zich in Nederland in een gezelschap van hedendaagse Afrikanisten dan ook steeds meer perifeer. Niettemin vormt taal het belangrijkste verankeringspunt van de etniciteit die het politieke en tot op zekere hoogte het economische weefsel van hedendaagse Afrikaanse samenlevingen vormt, terwijl ook de studie van symbolensystemen (niet alleen in religie en zingeving, maar ook in recht, grondgebruik en landbouw, huisvesting, sexualiteit, geneeskunde etcetera) zonder grondige kennis van een inheemse taal onverantwoord is. Een voor de hand liggend ontmoetingspunt tussen taalkunde en niet-linguïstische Afrikanistiek zou liggen in de sociolinguïstiek van Afrika — een vakgebied dat nodig moet worden uitgebouwd in Nederland.

5. Besluit

In 1986 werd de Nederlandse Afrikanistiek opgeschrikt door het Rapport-Uhlenbeck, waarin een buitenstaander (nog wel een linguïst, maar met als specialisatie Indonesische talen en algemene taalwetenschap) korte metten maakte met dit vakgebied. Velen zal de suggestie zijn bijgebleven dat Nederland de studie van Afrika maar moet

overlaten aan andere landen die traditioneel meer banden met dat continent hebben. Gedaan in een bloeiperiode van het vakgebied, was destijds deze suggestie al niet serieus te nemen; zij heeft ook mijn gedachten, zoals hier gepresenteerd, over de ontwikkeling van het vakgebied in de komende decade slechts door tegenspraak beïnvloed. Wordt aldus de mogelijkheid tot rituele zelfmoord niet overwogen, dan blijft er niettemin een dilemma: doorgaan met waarin wij al goed zijn (de aangegeven thema's van de jaren '80), of trachten daarnaast nieuwe wegen in te slaan.

Mijn voorkeur gaat uit naar het tweede alternatief, en ik heb diverse mogelijkheden aangegeven om, de ontwikkelingen volgend die zich op het Afrikaanse continent voordoen, de komende decade nieuwe accenten te geven aan ons Afrika-onderzoek. Ondertussen is er vooral reden tot hoop en een zekere zelfgenoegzaamheid. De studie van Afrika is een bloeiend vakgebied geworden in ons land, en is naar hulpbronnen, personele bezetting, en organisatievorm berekend op de taken die haar in de komende decade gesteld worden. Thema's als vrouwen en milieu, hoezeer ook voortvloeiend uit de problematiek van onze eigen samenleving, laten door hun toepassing op Afrika al zien dat er een verschuiving optreedt: in plaats van een exotisch ander continent verschijnt Afrika meer en meer als deel van onze totale wereld, waarin onderzoekend personeel, organisatorische kaders, artikelen van massaconsumptie, stedelijke dilemma's, zingevingsproblematiek, zelfs door lichaamsvochten overgedragen epidemiologische verschrikkingen, uitwisselbaar zijn. Indien het mogelijk is de complexiteit van de situatie in een paar woorden samen te vatten, zou ik willen zeggen dat de grote ~~uitdaging voor de Nederlandse Afrikanistiek tot het jaar 2000 is: de Afrikaanse samenlevingen te gaan bestuderen in de mate waarin zij, verwarrend genoeg, en als uitvloeisel van het algemene globaliseringsproces van onze tijd, convergeren met de onze, en in die gelijkenis niettemin continuïteiten en transformaties van het historisch andere manifesteren — waarvan het ontsluiten voor ons steeds moeilijker wordt.~~

In mijn korte bestek heb ik uiteraard een groot aantal onderwerpen

niet kunnen aanroeren. Ik heb moeten afzien van een bespreking van de studie van het recht en de geschiedenis, en kon evenmin ingaan op de verheugende (mini-)trend naar comparatieve en theoretische studies, die gunstig afsteekt bij de beperking tot monografische detailstudies van een eerdere decade. Etniciteit en religie weten zich verzekerd van mijn warme belangstelling en zullen mij dus de stiefmoederlijke behandeling hier wel vergeven. De rol van wetenschapsprofeet is ook mij niet op het lijf geschreven. In de woorden van Herakleitos: 'De meester, die het orakel van Delphi bezit, zegt niets, houdt niets geheim, maar geeft een teken.' Ik ben die meester kennelijk niet.

Verwijzingen

Agence de Coopération culturelle et technique, red.

- 1981 *Études africaines en Europe: Bilan et inventaire*, 2 delen, Parijs: Éditions Karthala.

Binsbergen, W.M.J. van,

- 1981 'Dutch anthropology of sub-Saharan Africa in the 1970s', in: Kloos & Claessen 1981: 45-84; ook als afzonderlijke uitgave, Afrika-Studiecentrum, Leiden, 1981; voorts Franse versie: 'L'Anthropologie de l'Afrique sub-saharienne aux Pays-Bas dans les années 1970', in: Agence etc. 1981, deel 1: 277-312.
- 1988 'Reflections on the future of anthropology in Africa', in: C. Fyfe, red., *African futures: Twenty-fifth Anniversary Conference*, Edinburgh: Centre of African Studies, Seminar Proceedings, No. 28, pp. 293-309.
- 1992 'WGA ledenenquête 1990-1991', paper gepresenteerd op de Jaarvergadering 1992, Werkgemeenschap Afrika, Leiden.

Binsbergen, W.M.J. van, & K. Schilder, red.

- 1993 *Ethnicity in Africa*, themanummer *Afrika Focus*, 9, 1-2.

Hesseling, G.S.C.M.

- 1990 *10 jaar Werkgemeenschap Afrika, 1979-1989*, Leiden: Werkgemeenschap Afrika/Afrika-Studiecentrum.

Kloos, P. & H.J.M. Claessen, red.

- 1981 *Current Issues in Anthropology: The Netherlands*, Rotterdam: Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging.

Nauta, L.

- 1985 'Afrika bestaat niet', *Nieuw Wereldtijdschrift*, 2, 1: 71-80.

Uhlenbeck, E.M.

- 1986 *De niet-westerse studies in Nederland: Een verkenning*, Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.